

Ivan Nišavić

EPIKUR I ČULNI PODACI

APSTRAKT: Epikurova epistemologija, koja potpuni kredibilitet daje opažanju, kao ključnom faktoru i nepogrešivom izvoru dobijanja informacija o svijetu izvan nas je u potpunosti zavisna od materijalističko-atomističkog pogleda na prirodnu nauku. Kao takva, fundamentalna je zarad jasnijeg sagledavanja Epikurovih etičkih ideja. U radu se pokušava rekonstruisati njegova pozicija i podvesti pod neku od savremenih teorija opažanja, kao svojevrstan apologetski osvrt na Epikura i njegove, na prvi pogled, krute stavove. Insistiranje na istinosti svih opažaja se pokušava ublažiti i razumjeti iz moderne perspektive, te podvođenje Epikura pod izvjestan oblik indirektnog realizma omogućava, naizgled neprihvatljivoj Epikurovoj teoriji opažanja, oblik koji može biti plauzibilan i prihvatljiv.

KLJUČNE REČI: Epikur, opažaji, kriterijum istine, čulni utisci, eidola-e, percepcija, indirektni realizam.

Odgovore na pitanja: Kako znamo da nešto znamo? Ili na osnovu čega smo sigurni u sopstveno znanje? Ili pak koji su uslovi koji to znanje o nečemu čine istinitim ili lažnim – koja bivaju akualizovana tokom poznatih Sokratovih razgovora na atinskoj agori, možemo podijeliti u tri grupe, odnosno mogće je razlikovati tri pristupa u načinu rešavanja antičkih epistemoloških problema.

Prvi od njih je Sokratov, odnosno Platonov¹, koji je pretendovao da bude univerzalni princip saznanja. Drugi, relativistički pristup, u potpunosti okarakterisan načinom na koji su sofisti pristupali razumijevanju uslova i mogućnosti saznanja. Treći, skeptički pristup, se može okarakterisati kao defetistički stav proistekao iz nemogućnosti diskriminacije među istinitim i lažnim saznanjima.

Informacije o spoljašnjem svijetu dobijamo preko čula. Stoga, čula predstavlja ju preduslov za spoznavanje stvari oko nas. Epistemološki spor oko toga da li i kako znamo da stvari koje opažamo i za koje vjerujemo da postoje nezavisno od nas zaista jesu takve kakve nam se čine predstavlja centralno pitanje Platonovog dijaloga *Teetet*, u kom Sokrat pokušava da, na sebi svojstven način, navede sago-

1 Vidi: *Teetet*

vornika da dođe do valjane definicije znanja. Prvi ozbiljniji korak na tom putu jeste pokušaj definisanja znanja kao percepcije. Takvu formulaciju Sokrat vrlo temeljno kritikuje i to pomoću veoma ubjedljivih argumenata – „odmah primećuje da su vrste kvaliteta koje opažamo vezane za odgovarajuća čula, tako da one kvalitete koje opažamo jednim čulom ne možemo opaziti drugim čulima. Zatim, postoje osobine koje su zajedničke objektima raznih čula, kao istost, različitost, postojanje. Te osobine ne mogu biti predmet opažanja. Njih saznajemo samo pomoću mišljenja, pa pošto su one mogući predmet znanja, znanje je, zaključuje Sokrat, nesvodljivo na opažanje”² Iako se u Teetetu analiza pojma znanja mnogo kompleksnije razvija i, na neki način, doseže do potpune definicije znanja³, mi ćemo se zadržati na početnoj Sokratovoj konstataciji – da percepciju ne možemo uzeti kao kriterijum za izvjesno znanje o spoljašnjem svijetu, jer, što će uskoro biti i pokazano, Epikurovo epistemološko stanovište predstavlja svojevrstu kontrapoziciju Platonovoj. Ovim se već djelimično nagovještava Platonov stav da čulno opažanje nije u nužnom odnosu prema pouzdanom saznanju i istini koja bi trebalo da važi univerzalno, tj. za svakog pojedinca, bez izuzetka. Tako jedna zahtjevna pozicija biva ublažena zahvaljujući sofistima i to prvenstveno kroz način na koji je Protagora (oko 490 – 420. g. p. n. e.) tretirao pojam saznanja i odnos ljudi prema tom pojmu. Njegova poznata izreka: „Čovek je mera svih stvari, bivstvjućih da jesu, onih nebivstvjućih da nisu”⁴ najbolje odslkava relativistički stav blizak svim sofistima, prema svemu pa i prema epistemologiji. Jednostavno, ono što u određenom trenutku meni odgovara, to jeste tačno ili to *jeste* istina. Ovakvo stanovište se čini veoma bliskim postmodernoj filozofiji ili može izgledati kao neka vrsta anticipacije savremenih kontekstualističkih teorija. Kiša koja upravo pada i ne dozvoljava tišini da zavlada meni izgleda i te kako prijatno i umirujuće, dok nekom drugom smeta i djeluje deprimirajuće. Postavlja se pitanje da li oba ova svojstva mogu biti pripisana kiši – odgovor je ne; kao inherentna svojstva, ne mogu; ali što se Protagore tiče, ona su oba istinita. Jer, s obzirom na moja čula, kiša je prijatna, a s obzirom na tuđa, nije.

Epikurova epistemologija

Epikur želi da objasni sve prirodne pojave kao posledice kretanja atoma u praznom prostoru. Atomistički materijalizam povlači za sobom i empirističku epi-

- 2 Živan Lazović, O prirodi epistemičkog opravdanja, str. 25; Filozofsko Društvo Srbije, 1994.
- 3 Sagovornici u Teetetu polagano napreduju ka konačnoj definiciji pojma znanja. Prvi korak, u kom se tvrdi da je znanje percepcija, tj. opažanje, ne zadovoljava Sokrata, kao uostalom ni sledeći – da je znanje pravo shvatanje ili istinito vjerovanje ili uvjerenje. Konačno, uspijevaju da dođu do, ako ne definitivne, onda makar najbolje moguće definicije znanja, znanja kao istinitog, opravdanog vjerovanja.
- 4 Frederik Koplston, Istorija Filozofije, tom 1, str. 140; Bigz, Beograd, 1999.

stemologiju utemeljenu na stavu da je *svako opažanje istinito*. Čula nam daju sve potrebne informacije o spoljašnjem svijetu, a opažanje zauzima centralno mjesto Epikurovog naučnog sistema. „Njegove teorije su u potpunosti ograničene dostupnom opažajnom evidencijom i on ne pokušava da kruniše svoje ispitivanje dosežanjem nužnog univerzalnog znanja kakvo bi zahtijevao Platon.⁵ Da je svako opažanje istinito i da nam čula daju sve potrebne informacije o svijetu izvan nas jeste polazišna tačka za Epikura zahvaljujući kojoj, posebno još ako je dopunimo njegovim razumijevanjem fizike, tj. načina na koji formiramo opažaje, možemo relativno valjano prići rekonstrukciji načina na koji bi Epikur branio svoje stanovište o percepciji iz savremene perspektive razumijevanja opažanja.

Samoočglednost pridavanja izrazitog značaja fenomenu opažanja kao nužnog uslova za dobijanje bilo kakvog iskustva je za njega bilo nesumnjivo. Pored toga, opažanje je bilo krucijalni faktor na osnovu kog mi konstatujemo spoljašnju stvarnost i gradimo odnos prema njoj. Činjenica da *vidimo* da se nešto dešava je, najčešće, potvrda upravo toga – da se to nešto dešava. Stojimo na raskrsnici, čekamo da se na semaforu upali zeleno svjetlo da bismo prešli preko ulice. Naš opažaj upaljenog zelenog svjetla jeste upravo potvrda onog što se i desilo – promjene boje svjetla na semaforu. S druge strane, dok prelazimo istu tu ulicu, i pogledamo niz nju, primjetićemo da su automobili bliži nama mnogo veći od onih koji su udaljeniji. Taj opažaj, naravno, ne odslikava realno stanje stvari, ali to ne znači da se mi ne možemo pouzdati u njega – jer je upravo to što vidimo prava slika spoljašnjeg svijeta. Naime, tek nakon detaljnijeg upućivanja u problematiku, tj. razumijevanja zakona fizike i optike, kao i načina na koji naša čula funkcionišu, mi saznajemo da je takva slika „prava“ u smislu što tek ako tako vidimo (u konkretnom slučaju bliže automobile da su veći, dok su udaljeniji manji), to ne znači da su dalji automobili stvarno toliko mali, već da su približno iste veličine kao i ovi bliži – a sve se to može potvrditi kada se mi dovoljno približimo automobilima ili oni nama, što nam svakako, makar djelimično, potvrđuju čula kao zadovoljavajući faktor i dostojan kriterijum pri konstruisanju saznanja o spoljašnjem svijetu. Takođe, treba imati u vidu i činjenicu da su sva čula podjednako zastupljena i imaju potpuni kredibilitet pri donošenju sudova o spoljašnjem svijetu. Ako nešto vidimo isto tako je značajno ili istinito kao ako nešto osjetimo taktilno – primjera radi ako dodirujemo tastaturu na računaru i osjetimo da je glatka, veoma malo ovalna i prijatna za prste; ili, pak ako čulom mirisa osjetimo da odnekud dopire vrlo prijatan miris pripremanja hrane, što je svakako nedvosmislena potvrda da se nešto ‘kuva’ – mi dobijamo informacije o svijetu oko nas posredstvom jednog, svih ili kombinacije pojedinih čula koja imaju jednaku važnost. Iako jednim čulom možemo biti sigurni da smo osjetili nešto, recimo zvuk policijske sirene, koji je direktan pokazatelj da ulicom pokraj zgrade u kojoj se nalazimo prolazi policijski automobil, mi se ipak veoma lako možemo

5 Routledge, Istorija Filozofije 2, str. 205; Plato, Beograd, 2007.

uvjeriti u suprotno. Ako, gledajući kroz prozor ka ulici vidimo da nema nikakvog policijskog automobila (razlog zašto smo čuli policijsku sirenu leži u tome što nečiji mobilni telefon zvoni izrazito glasno i na isti način kao i policijska sirena), naše čulo vida je demantovalo čulo sluha. Moguće je da jedno čulo demantuje drugo, a da ga time ne diskriminiše, tj. da se mi i dalje možemo pouzdano odnosti prema informacijama koje dobijamo posredstvom tog čula. U pomenutom primjeru se eksplicitno ogleda Epikurova stav o istinitosti čulnih utisaka i problemima koji nastaju načinom na koji ih interpretiramo. O tome će biti više riječi uskoro.

Pored zdravorazumskog oslanjanja na opažaje, moramo uzeti u obzir i činjenicu da, kada ne bismo imali istančane čulne organe, koji nam služe kao receptori za spoljašnje nadražaje, vrlo je vjerovatno da ne bismo ništa znali o spoljašnjem svijetu. To, naravno ne isključuje mogućnost saznavanja apstraktnih, logičkih istina, za koje nam empirija nije potrebna, ali ipak, makar kada je o Epikuru riječ, empirijski sadržaj je nužan za formiranje bilo kakvog stava o spoljašnjem svijetu. Na ovoj tački, čini se da bi Epikur bio sklon da tvrdi da smo mi kao ljudska bića ‘stvoreni’ sa čulnim aparatom koji nam omogućava vjerodostojnu i, u najmanje obavezujućem obliku izrečeno, vrlo vjerovatnu sliku stanja stvari u svijetu, ako već ne bi smio da kaže u potpunosti adekvatnu.

Kriterijumi istine

Epikur je i te kako bio svjestan zamke u koju upadaju svi koji olako prihvataju puka vjerovanja kao istinita, te je pronašao odnosno predložio jedno neuobičajeno rješenje. On je, kao vrhovni princip ili kriterijum istinitosti ostavio upravo ono što su mnogi drugi prije, a i poslije njega osporavali – opažanje. Pored opažanja, Epikur navodi još dva kriterijuma. Sljedeći princip jeste *prolepsis*, odnosno pojmovne pretpostavke ili slike imaginacije. Kada prvi put primijetimo neki predmet, npr. računar, mi stvaramo, tj. zamišljamo sliku u glavi i ona nam ostaje u pamćenju. Tako da, svakog sljedećeg puta kada vidimo računar, mi uspijevamo da taj opažaj povežemo sa slikom koju imamo u pamćenju. Isto kao što je opažanje nerazumno i alogično, tako je i sticanje prolepsisa nerazumno i alogično. Najbolji prevod termina prolepsis jeste anticipacija ili uspomene na opšte predstave onog što se opažalo. Treći i posljednji kriterijum istine jesu osjećanja (*pathe*), konkretnije osjećanje bola i osjećanje zadovoljstva.

Ono što je za nas važno⁶ jeste opažanje, i kao proces a isto tako i kao kriterijum vjerodostojnosti opažaja. Opažanje se odvija tako što „nas pogode oticaji atoma (eidola) koje neprekidno odašilju čvrsta tijela oko nas (...) te, dakle, mi smo spo-

6 Svakako da osjećanja, koja direktno vode u Epikurova etička stanovišta, jesu važna, ali interes ovog rada je isključivo njegova epistemologija, te će etičke rasprave biti ostavljene po strani.

sobni da opažamo zato što smo prijemčivi za raznovrsne atome koje odašilju čvrsta tijela oko nas.⁷ Naša čula su forimrana tako da na njih djeluju atomi koje spoljašnji predmeti emituju ka nama. Iz ovoga slijedi da mi ne opažamo sam predmet, već atome koje je taj predmet poslao prema nama, a koji zadržavaju oblik i boju, tj. sve sekundarne karakteristike posmatranog predmeta. To zapravo znači da se naše opažanje razlikuje od onog što je uzrokovalo naš opažaj. Postavlja se pitanje šta je uslov ili, bolje rečeno, šta nam garantuje da je upravo ta slika valjan i vjerodostojan odraz onog što ju je prouzrokovalo? Ako slušamo Epikura, upravo je stanje stvari ono što potvrđuje ili demantuje naše opažanje. To, u najmanju ruku, zvuči čudno i sumnjivo, jer je upadljivo da upravo samo opažanje potvrđuje opažanje. Naime, ako vidimo da pada kiša napolju, upravo to naše viđenje nam potvrđuje da je pada kiša (te da bi trebalo da se i ponašamo shodno okolnostima, npr. ponesemo kišobran ako namjeravo da izađemo). Kada se postavi ovako, i ne zvuči toliko čudno. Samo, posledice mogu da budu prilično neprijatne.

Argument možemo rekonstruisati na sledeći način:

(1) Ako postoji znanje o spoljašnjem svijetu, mi ga moramo dobijati od čulnih utisaka.

(2) Znanje mora biti zasnovano na čulima ili mislima koje su istinite.

(3) Svi čulni utisci su ravnopravni u pogledu njihovog kredibiliteta.

(4) Znanje možemo imati samo na osnovu onih čula koja možemo uzeti kao istinita.

(5) Moramo se ili odreći bilo kakvih tvrdnji o znanju ili pretpostaviti da su svi čulni utisci istiniti.⁸

S obzirom na činjenicu da, ako postoji znanje, ono mora biti zasnovano na istinitim vjerovanjima, proisteklim iz čulnih impresija koje su vjerodostojne, a kako nismo u mogućnosti da odredimo i odlučimo kojim čulnim utiscima možemo više vjerovati – Epikur je sklon da sve čulne utiske proglasi istinitim, jer bi u suprotnom morao da prihvati tvrdnju da znanje nije moguće.

Pored prethodno rečenog, važno je napomenuti i sledeće:

a) Alogičnost ili bezrazložnost čula „...jer osjećaj se ne pokreće sam od sebe niti on, pokrenut nečim drugim može išta oduzeti ili mu dodati. Niti je išta u stanju da njega ocenjuje ili opovrgava. Jer niti je moguće da se na osnovu sličnog osjećaja oceni njemu sličan osećaj, jer su oni po svojoj snazi jednaki, niti se na osnovu različitog osećaja može oceniti od njega različit osećaj, jer se svaki od njih smatra za nešto različito. Niti se na osnovu nekog tuđeg osećaja može oceniti tuđi osećaj; jer jednako pazimo na sve. Ni mišljenjem se osećaj ne može ocenjivati; jer svako

7 Routledge, str 207

8 Gisela Striker, *'The problem of the criterion'* u Companion to ancient thought, str. 146, Cambridge University Press

mišljenje zavisi od osećaja.⁹ Iz ovog slijedi glavna i ujedno mnogo osporavana posledica Epikurovog učenja – a to je da je svaki opažaj istinit. Našom nemogućnošću da na bilo koji način utvrdimo da je neki pojedinačni opažaj pogrešan (lažan), a kako je evidentno da opažaji postoje, Epikur, tvrdi da je svaki opažaj istinit.

b) Potvrđenost ili neopovrnutost opažanja (čemu nasuprot stoji nepotvrđenost ili opovrnutost) je metod primijenljiv na opažaje i koji ujedno može potvrditi ili demantovati istinosnu vrijednost iskaza koji na osnovu njih biva izrečen. Ako imamo neko vjerovanje, npr. da je na semaforu zeleno svjetlo, a s obzirom da smo suviše udaljeni od semafora, te nismo sigurni da je stvarno tako kako nam izgleda – mi, ipak to možemo opaziti kada se dovoljno približimo, te na taj način potvrditi ili demantovati ono što smo na početku imali kao vjerovanje. Ili, što je još upečatljivije, na primjeru sa policijskom sirenom – informacija dobijena posredstvom čula vida opovrgava informaciju dobijenu posredstvom čula sluha.¹⁰ Očiglednost je temelj i osnova svega – a u ovakvim situacijama, pored opažanja nemamo ništa očiglednije, te stoga se treba i može u potpunosti osloniti na opažaje.

Ovako formulisane tvrdnje pod *a*) i *b*) su u suprotnosti jedna s drugom. Kako se u prvoj tvrdnji naglašava nesumnjiva istinitost svih čulnih opažaja, a u drugoj da mi neke možemo potvrditi a neke demantovati, ostaje da se vidi da li ove dvije tvrdnje mogu biti konzistentne i neisključive.

„Opažanje je potpuno pasivan proces, a prirodu opažajne afekcije u potpunosti određuje priroda nadražaja koji ga proizvodi.“¹¹ Mi nemamo nikakav uticaj na opažaj kao takav, stoga on mora biti istinit. Istinit ne u smislu da odgovara stvarnosti, jer je očigledno da možemo imati pogrešne opažaje, već samo da je postojeći. Opažaj kao takav postoji, stvaran je – jer mi nešto opažamo; sada, da li je to što čujemo, vidimo ili osjećamo tačno ili pogrešno zavisi od nas i naše sposobnosti da razlučujemo kao i od pravilnog funkcionisanja čula. To je neka vrsta „doslednog senzualizma: sva naša čulna opažanja kao takva su uvijek istinita; pogrešan sud i zabluda dolaze uvijek samo od onog što razum dodaje opažanju (...) čulno opažanje mora biti istinito, jer razum, zavisan od čula, nije u stanju da odluči da li nas ona varaju. Zato, ako nas čula obmanjuju, onda isto to mora važiti i za razum. Takođe, jednim čulom ne može da se kontroliše istinitost ili lažnost drugog, jer senzacije različitih

9 Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, X, 32, Dereta, Beograd, 2003.

10 Svakako da u ovom momentu ostaje dosta prostora za raspravu, jer mi nemamo informaciju dobijenu preko čula da je ispred naše zgrade policijski automobili, već smo do tog čulnog podatka došli procesom zaključivanja u smislu pridodavanja nečeg opažajima od nas samih što može izazvati pogreške. Greške epistemološke prirode u smislu nemogućnosti zasnivanja znanja uopšte, sada nisu predmet rasprave, te je stoga ovako formulisan primjer odgovarajući samo u kontekstu 'epikurovske' problematike.

11 Routledge, 212

čula imaju posebne funkcije; a senzacije istih čula imaju podjednaku važnost i istinitost.¹²

Konflikt između a) i b) izgleda nerješiv, jer kako se čini, nemoguće je prihvatiti činjenicu da su svi opažaji istiniti uz mogućnost opovrgavanja pojedinih opažaja. Stoga, ovu prejaku tvrdnju (da su svi opažaji istiniti) u najmanju ruku treba revidirati da bismo je mogli prihvatiti.

„Svi opažaji su istiniti”

Jedan od načina na koji se to može uraditi jeste da se ona, na neki način, ublaži. Šta se podrazumijeva pod tim kada se kaže da je određeni opažaj istinit? Da li opažaj može nositi istinitosnu vrijednost, isto kao i propozicija? Čini se vrlo grubim i neuobičajenim pripisivati opažajima istinitosnu vrijednost, te stoga, prije o njima samima treba govoriti kao da su stvarni ili *vjerodostojni*. Jer, dok hodamo gradom i primjetimo neku crvenu mrlju na stubu, jasno je da postoji neki opažaj, tj. da postoji neki predmet koji na određeni način aficira naše čulo vida, i to je donekle neumitno; dok, iskaz „na semaforu je crveno svjetlo“ predstavlja nešto što je upitno i što, za razliku od opažaja koji je postojeći ili nepostojeći (odnosno kojeg ima ili nema), može biti istinito ili lažno. Stoga, kada se kaže da su svi opažaji istiniti, misli se samo na stvarne, postojeće čulne utiske. Ako bismo opažajima pridavali samo egzistencijalni karakter, izbjegli bismo kontradiktorna uvjerenja o istom predmetu. Naime, na osnovu toga što je neki opažaj stvaran (kao što je slučaj sa opažajem zvuka policijske sirene), ne bismo morali da budemo ubijedeni da je i istinit, jer je moguće revidirati ga, te samim tim i prihvatiti ono uvjerenje za koje imamo više potvrđujućih faktora.

Korisno je napomenuti i da u prilog Epikuru ide činjenica da je on isti status dodijelio opažajima i osjećanjima. Osjet, u doslovnom prevodu znači biti aficiran (*an affected*) nečim, odnosno, predstavlja rezultat toga što mi bivamo aficirani nečim (ili što smo pod uticajem nečeg). Posebno primarna osjećanja su, kao što smo i ranije pomenuli, jedna od tri osnovna kriterijuma istine. Ako su opažaji *aletheis* na isti način na koji su to i osjećaji (uživanje i bol), mnogo nam je jasnije i prihvatljivije razumijevanje riječi *aletheis* kao „vjerodostojno“ ili još bolje kao „prisutno“, a ne kao „istinito“. Uživanje je u potpunosti stvarno. Bilo bi čudno pitati se da li je istinito. Isto kao i što glavobolja nije nešto što je tačno ili netačno.

Iako nam prihvatanje značenja pojma *aletheis* kao „stvarno“ ublažava Epikurovu tvrdnju „da su svi čulni utisci istiniti“, ipak nam ne pomaže mnogo jer se čini da stvari trivijalizuje u potpunosti. Naime, tvrditi da su sve percepcije i sva osjećanja stvarna nešto je što se, u najmanju ruku, podrazumijeva, jer, ako imam neko

osjećanje, samim tim što tvrdim da ga imam, ja sam ga i svjestan kao postojećeg – ako osjećam glavobolju, onda stvarno postoji glavobolja koje sam svjestan. To takođe važi i za opažaje – ako vidim nešto, ma šta to bilo, postoji neki predmet koji nadražuje moje čulo vida i toga sam svjestan. Sama činjenica da opažaji postoje jeste nužna za utemeljenje određene teorije opažanja ali nije i dovoljna.

Epistemološki argument

Uslovi koji percepciju čine istinitom su: (a) da je izazvana nekim spoljašnjim objektom i (b) da se slaže, tj. poklapa sa njim. To znači da će percepcija biti istinita ako dijeli relevantna svojstva sa objektom koji ju je izazvao, odnosno ako liči na njega. To će biti očigledno ako prihvatimo da odgovarajući način da opišemo percepciju jeste referirajući na njen sadržaj u obliku propozicije.¹³ Stoga je iskaz: „na polju pada kiša“ istinit ako i samo ako napolju pada kiša; pa i percepcija da napolju pada kiša istinita je ako i samo ako kiša pada. Mora postojati 1-1 korelacija između propozicije i opažaja, te je prihvatljivo govoriti o propozicijama.¹⁴

Potrebno je razumjeti na koji način Epikur pokušava da podupre i opravda svoju tvrdnju da su sve percepcije istinite. Ako se ne možemo pouzdati u percepciju, to može imati dalekosežne i fatalne posledice za znanje uopšte. S druge strane, ostaje otvoreno pitanje da li neke percepcije možemo tretirati kao istinite a neke kao lažne?

Argument je epistemološke prirode – tiče se toga da osigura čovjekovu epistemološku relaciju sa svijetom i možemo ga prikazati na sljedeći način: ako je posledica poricanja tvrdnje da su sve percepcije istinite to da je znanje nemoguće; a očigledno je da je znanje moguće; stoga sve percepcije moraju biti tačne (tretirane kao da su tačne).¹⁵ Mi moramo, ako slušamo Epikura, tretirati sve percepcije kao tačne. Jer, ako ne tretiramo sve percepcije kao tačne, nećemo moći nijednu – a to nas navodi na nužnu posledicu: odricanje od mogućnosti znanja o svijetu. Razlog zašto je to tako može se pronaći kod Diogena Laertija (X, 31 – 32), s obzirom da su svi osjećaji po snazi jednaki, ništa nije u stanju da ih ocjenjuje ili opovrgava.

Ovaj argument ukazuje na nemogućnost pronalaženja potvrde da je bilo koja percepcija netačna. Takav zaključak nas navodi da prihvatimo tvrdnju da su sve percepcije istinite. Ono što pravi problem jeste, ako percepcije ne mogu potvrditi ili demantovati jedna drugu, tj. ako mi ne možemo neki opažaj prihvatiti a neki od-

13 Stephen Everson, 'Epicurus on the truth and the senses', str. 169, u *Companion to ancient thought 1*; Cambridge University Press

14 Gisela Striker, *Epikur o istinitosti čulnih utisaka*, u Helenistička Filozofija, str. 40, Kruzak, Zagreb, 2005.

15 Stephen Everson, str. 169

baciti, to znači da mi pojedinačnim opažajima moramo dati apsolutni status, što nije zdravorazumski – jer, upravo je to nešto što nikada ne radimo, s obzirom da revidiramo naše svakodnevne opažaje upravo posredstvom drugih opažaja. Činjenicu da smo vidjeli *štap prelomljen u vodi* revidiraćemo drugim opažajem, kada se približimo, izvučemo ga iz vode i definitivno se uvjerimo da nije prelomljen. U ovom slučaju, čini se da možemo reći da je prva percepcija bila lažna, a to je, s obzirom na pomenuti argument, nemoguće. Jednostavno, mi nemamo načina da utvrdimo da li je percepcija netačna.

Zbog toga je plauzibilnije tvrditi da sve percepcije treba da tretiramo kao tačne, što nam ostavlja mogućnost da neke percepcije budu netačne, za razliku od prethodne tvrdnje, koja daje opažajima apsolutnu tačnost. S obzirom na nemogućnost razlučivanja između tačnih i netačnih percepcija kao i na činjenicu da je bilo koja percepcija istinita koliko i bilo koja druga, razumljivo je tretirati percepcije kao da su istinite, dok se ne pokaže suprotno. Ovo nam omogućava i izbjegavanje još jednog problema u koji upadamo u slučaju kada ne odustajemo od čvrste tvrdnje da su svi opažaji istiniti, a to je opažajni konflikt. Pod opažajnim konfliktom se podrazumijeva imanje dva ili više kontradiktornih opažaja o istom predmetu. Kada u daljini vidimo starog prijatelja i radujući se krenemo mu u susret, da bi približivši mu se ipak uvdjeli da se radi o nama potpuno nepoznatoj osobi, mi stičemo dva ne samo različita već i isključujuća opažaja o jednoj te istoj osobi. Kako oba ne mogu biti istinita, a s obzirom da su svi opažaji istiniti, dolazimo do apsurdna. Stoga, izbjegavajući apsolutnost, ublaženu tvrdnju „čini mi se da je ono naš prijatelj“ može zamijeniti tvrdnja „čini mi se da ne poznajem ovu osobu“ a da time ne ulazimo u opažajni konflikt, jer te dvije tvrdnje nisu kontradiktorne. Epikur je dozvoljavao mogućnost diskreditovanja iskaza o jednom opažaju u ime drugog, suprotnog iskaza o istom tom opažaju, a da to ne remeti status „odbačenog“ opažaja. To što jedan od opažajnih iskaza biva 'odbačen' i zamijenjen drugim, ne remeti njegov status kao istinitog opažaja je nešto što je potrebno malo detaljnije razjasniti. Da bismo to sproveli u djelo i zajedno sa tim uvrstili Epikurovo shvatanje procesa opažanja pod neku od savremenih opažajnih teorija, potrebno je detaljnije razmotriti sam pojam percepcije.

Percepcija i problem percepcije

Pod percepcijom podrazumijevamo odabir i korišćenje informacija koje posredstvom čula dobijamo iz spoljašnjeg svijeta. Prvi i elementarni način na koji stupamo u interakciju sa stvarima oko nas jeste percepcija: čula vida, sluha, dodira, mirisa i ukusa nam omogućavaju da obuhvatimo i razlučimo različite informacije koje dobijamo posredstvom njih, iako se često dešava da je potrebna kombinacija određenih čula da bi percipirali nešto u potpunosti. Takođe percepciju ne treba

ograničiti samo na „stupanje u kontakt“ sa svijetom oko nas, već i sa nama samima, sviješću o sopstvenom tijelu, prostoru i vremenu koje zauzima i njegovim funkcijama. Ipak, za potrebe koje ovdje imamo, vid percepcije kao introspekcije će biti zanemaren.

Značaj opažanja nam je intuitivno jasan i nedvosmislen. Očigledno je, iako postoje rijetki koji su spremni da tvrde suprotno, da znanje stičemo kroz opažanje, a da dovoljno često viđenje nije samo vjerovanje, nego je takođe i saznanje.¹⁶ Svaka-ko, ovo ne znači da ne možemo grijehiti u vezi sa onim što opažamo. Upravo je suprotno – vrlo često smo u situaciji da se uvjerimo kako grijehimo pri opažanju i da nas naizgled jasni i direktni opažaji često prevare.¹⁷ Viđenje nekog objekta ili događaja, knjige na polici, upaljenog crvenog svjetla na semaforu, čovjeka na ulici, pomračenja sunca, udara groma... ne zahtijeva da taj objekat ili događaj bude identifikovan na neki specifičan način. Jednostavno, možemo se prevariti na više načina. Možemo biti obmanuti, možemo biti omamljeni različitim psihoaktivnim supstancama, možemo biti pod hipnozom i, u krajnjoj istanci, možemo biti varani od strane zlog demona ili pak mozgovi u posudi povezani sa super-komjuterima posredstvom kojih nam neuronaučnici u svijest ubacuju razne opažaje i osjete. Spomenik koji vidimo u daljini može nam se na prvi pogled učiniti kao normalna, živa osoba; ili viđenje knjiga na polici lako može biti fino urađena zidna tapeta. Stoga, iako precizno i jasno određenje objekta ili događaja za puko opažanje nije potrebno, mi ipak ne možemo reći da nešto opažamo ukoliko to što opažamo u nekom smislu ne postoji. Bez obzira da li to što vidimo realno postoji i da li nam ono može poslužiti kao nešto na osnovu čega možemo formirati bilo kakvo znanje o spoljašnjem svijetu, mi smo, na neki način skloni da tvrdimo da to što vidimo postoji makar u kontekstu koji su ograničeni određenim uslovima ili konvencijama o tome šta valja prihvatiti kao takvo.¹⁸ Prostije rečeno, kada vidimo nešto, iako ne znamo šta je to nešto i da li to nešto realno postoji, mi ipak vidimo *nešto*. Razmatranje u vezi sa tim da li to nešto realno postoji i, ako postoji, šta je i kakvo je, dolazi tek kasnije i u vremenskom i u logičkom smislu. Preduslov za ta razmatranja jeste upravo proces čiste percepcije. Scepticizam koji konstantno vreba, može se primijeniti upravo na te dvije stvari koje slijede percepciju – a to su da li smo sigurni da vidimo to što mislimo da vidimo i da li možemo na osnovu toga formirati neko znanje o spoljašnjem svijetu. Tako da, ako tvrdimo da vidimo čoveka na ulici i da znamo da je to čovek po imenu Marko Marković,¹⁹ sceptik je neko ko će nas na svojstven način navesti da svoja tvrđenja ublažimo. Naime, da bi izbjegli

16 Dejvid Hemlin, Teorija saznanja, str. 137, Jasen, Nikšić, 2001.

17 Vidi: Rene Dekart, Metafizičke meditacije, str. 19 – 23; Zavod za udžbenike Beograd, 2012.

18 David Hemlin, Sensation and Perception, str. 193, London, 1961.

19 Svaka sličnost sa bilo kojim istoimenim čovekom je slučajna i bezazlena.

njegove zaključke, (a to je u ovom slučaju) da mi ne možemo da budemo sigurni koga vidimo, te bi naša tvrdnja trebalo da glasi: izgleda mi da vidim čoveka na ulici i mislim da taj čovek ima određeno ime. Jednostavno treba da suspendujemo svoje pretenzije na znanje. Pak, skepticizam nema mjesta kod pukog procesa opažanja – jer se on, kao što smo rekli, svodi na čisto opažanje bez ikakvog specifikovanja šta je predmet opažanja i kakav je on.

Naravno, od ovakve vrste opažanja imamo nimalo ili veoma malo koristi, te stoga se mora dovesti u vezu sa predmetom koji opažamo kao i sa nama samima. Činjenica je da u većini slučajeva predmet ili događaj koji vidimo izaziva upravo opažaj predmeta ili događaja koji smo vidjeli. Takođe, mi sami tj. naš razum primajući informacije od spoljašnjih predmeta na neki način ih obrađuje, dodajući im ili oduzimajući od njih nešto. Tek nakon toga imamo određeni, izvedeni „rezultat perceptivnog procesa“.

Iluzija i halucinacija

Dva argumenta, jedan na osnovu iluzije i drugi na osnovu halucinacije jesu tradicionalni problemi koji se razumiju kao perceptivne greške i ako su oni mogući, ostaje pitanje kako možemo prihvatiti percepciju kao neposredan pristup stvarnosti i svijetu. Argumentom na osnovu iluzije se pokazuje da nema nikakve fenomenološke razlike između slučajeva iluzije i slučajeva vjerodostojnog opažanja. Naime, iluzija je slučaj kada neko percipira neki objekat, ali taj objekat nije takav kakav kako ga neko percipira. „Bilo koja perceptualna situacija u kojoj je fizički objekat opažen, ali je opažaj tog objekta drugačiji od njega samog“²⁰ Najučestaliji primjer jeste primjer štapa uronjenog do pola u vodu. On nam izgleda savijen. Tako da se čini da opažamo fizički objekat koji je savijen. A, ako izvadimo štاپ iz vode očigledno je da nije to slučaj. Tako nam se, na primjer tiha muzika može učiniti veoma glasnom, ako nam je veoma blizu uha ili bijeli zid može izgledati žut, ako je u njega upereno svjetlo te boje. U svakom slučaju, iz epistemološke perspektive – nemamo neki način da razlučimo koji od datih opažaja je vjerodostojan a koji nije. Tako posmatrano, oba imaju podjednaku vrijednost. Ako je tako, dozvoljeno nam je da se zapitamo šta nam onda garantuje da bilo koji opažaj koji imamo jeste vjerodostojan? Jer, iako pokušamo da iluziju odbacimo time što tvrdimo da u iluzornom opažanju ono što opažamo ne može biti nikakva odlika fizičkog ili materijalnog predmeta, a s obzirom da nema fenomenološke razlike između iluzije i veri-

20 Crane, Tim, "The Problem of Perception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/perception-problem/>>.

dičkog opažanja, mi, dakle, tada nismo u mogućnosti da kažemo ni da smo u slučajevima veridičkog opažanja zaista opazili neku odliku materijalnog predmeta.

Sličan problem kao ovdje imamo i u argumentu na osnovu halucinacije. Razlika je u tome što u slučaju halucinacije imamo iskustvo materijalnog objekta nezavisnog od nas samih, a da taj objekat realno ne postoji. Nije nužno da stvarno budemo pod hipnozom ili pod dejstvom nekih opijata koji izazivaju halucinacije – dovoljna je samo mogućnost da mi imamo iskustvo nekog takvog predmeta, npr. da sada imam vizuelno iskustvo Rafaelove 'Atinske škole'. Iz moje perspektive, takvo vizuelno iskustvo se ne može razlikovati od realnog vizuelnog iskustva koje imam posmatrajući papske prostorije i Rafaelovo remek djelo. Tako da, slično kao i u prethodnom argumentu, nismo u mogućnosti da razlučimo postojeći od nepostojećeg materijalnog predmeta. Fenomenalni karakter iskustva, pod kojim se podrazumijeva kako nam materijalne stvari izgledaju ili kako nam se pokazuju, jeste isti u slučajevima veridičkog opažanja kao i u slučajevima iluzije ili halucinacije. Jedina razlika između viđenja 'Atinske škole' tako što stojimo pred njom ili ako smo na nekim halucinogenim supstancama jeste u uzroku koji izaziva taj osjećaj. U prvom slučaju je to slika, a u drugom supstance. Imamo konflikt između načina na koji nam se manifestuje priroda percepcije (koja je fenomenološke prirode) i mogućnosti određenih fenomena koji su nekompatibilni sa takvom prirodom percepcije.²¹

Teorija čulnih utisaka

Čini se da mi prilikom opažanja nismo direktno svjesni materijalnih predmeta – tj. svjesni smo ih posredno, i to posredstvom čulnih utisaka, ideja, predstava, osjeta, čulnih data ili opažaja.²² Što bi značilo, da kada osoba ima bilo kakvo opažajno iskustvo, postoji nešto čega je ona svjesna, a to čega je ona svjesna je objekt iskustva. Objekt iskustva je to što je dato čulima, tj. čulna datost ili čulni utisak. Iz ovog je očigledno da se čulni utisak razlikuje od predmeta opažanja. Da li se razlikuje, na koji način i u kojoj mjeri nam upravo preostaje da vidimo. Upravo pitanje kako i na koji način možemo razumjeti odnos u kom stoje čulni utisci i materijalni predmeti jeste i pitanje na koje bi Epikur morao da ponudi odgovor.

Epikur, kao strogi empirista, svakako bi se, kada bi birao strane, opredjelio za realističke perceptivne teorije. Naime, perceptivni realizam jeste gledište po kom

21 ibid

22 U radu su svi nabrojani termini korišćeni kao sinonimi, iako, u određenim kontekstima mogu imati prilično različita značenja i upotrebe (sve u zavisnosti od toga kako određeni filozofi izvode sopstvena razmatranja u vezi s njima). Za nas, pak, je sasvim dovoljno da oni predstavljaju 'nešto' posredstvom čega mi uspijevamo da budemo svjesni, kao i da stupimo u interakciju sa svijetom koji nas okružuje.

svi objekti koje opažamo mogu da postoje, što obično i jeste slučaj.²³ Takođe, ti objekti zadržavaju neka od svojih bitnih karakteristika i onda kada ne bivaju opažani. Značajna posledica perceptivnog realizma jeste da fizički objekti postoje nezavisno od toga da li ih bilo ko percipira.

Zarad pravilnog razgraničavanja čulnih utisaka i materijalnih objekata u spoljašnjem svijetu, od koristi je eksplicirati šta se podrazumijeva pod jednim a šta pod drugim. Naime, bitne karakteristike fizičkih objekata, u koje u ubrajamo objekte poput računara, stolova, semafora, životinja, planeta i sl, su to da: (1) mogu postojati i kada ih neko ne opaža (iz činjenice da neki materijalni objekt postoji ne slijedi da ga neko opaža). (2) Fizički objekti traju u vremenu i zauzimaju neki prostor, što bi značilo da su javno dostupni u smislu što u zavisnosti od određenih uslova mogu biti opaženi, viđeni, dodirnuti od strane svih onih koji posjeduju čulni aparat i koji funkcioniše na pravilan način. (3) Mogu biti različiti i za nas same, jer to zavisi od čula koje ih percipira. Ista stvar može biti drugačija ako je percipiramo posredstvom čula vida ili ako biva percipirana posredstvom čula dodira. I poslednje, (4) fizički objekti ne moraju biti onakvi kakvi nam se pokazuju i, sledstveno tome, ni ne moraju postojati. Naime, moguće je da opazimo neki predmet a da on uopšte ne postoji.²⁴

Sa druge strane imamo čulne utiske koji su u potpunosti ograničeni time da ih je neko svjestan. Ne postoje sami za sebe. Za razliku od semafora ili računara, čulni utisci nisu javno dostupni, već svaki pripada onom subjektu koji ih je svjestan. Naravno, možemo imati slične ili skoro istovjetne utiske, ali ne možemo imati identične utiske sa nekim drugim subjektom. Tako, ovi utisci bivaju oklopljeni našim, posebnim, jedinstvenim i u potpunosti privatnim „uglom“ posmatranja svakog pojedinačnog subjekta. Takođe u suprotnosti sa fizičkim objektima, oni su prolaznog karaktera, jer imaju određeno, najčešće kratko, vrijeme trajanja.²⁵ Sličnost sa fizičkim predmetima čulni utisci dijele jedino u činjenici da su i oni podložni različitom tumačenju u zavisnosti od čula kojim bivaju percipirani.

Prihvatajući ovu distinkciju, mi ustvari tvrdimo sledeće: „kad god opažamo stvari kao što su stolice, stolovi, brda, reke, doline, sunce, mesec, zvezde i naša tela ili tela drugih ljudi, mi ove stvari vidimo 'neposredno'. Kada gledamo prema vrhu našeg stola neposredno smo svesni trapezoidne obojene mrlje; kad gledamo u mesec neposredno smo svesni žutog diska ili srebrnog srpa; kad gledamo u našu kuću iz daljine neposredno smo svesni male bele tačke. Slično tome, u opažanju koje nije vizuelno... neposredno nismo svesni ruže već samo mirisa koji ona odaje; kad

23 Džonatan Dansi, Uvod u savremenu epistemologiju, str. 163, Plato, Beograd, 2003.

24 Nikola Grahek, Teorija čulnih utisaka, str 2-3; Univerzitet u Beogradu, Filozofski Fakultet, 1983.

25 Ibid.

dodirujemo ruku našeg prijatelja neposredno nismo svesni njegove ruke već oseta pritiska.“²⁶

Teorija čulnih utisaka, iako dopadljiva ipak se čini vrlo neintuitivna. Naime, vrlo je teško prihvatiti da mi kada vidimo računar ispred sebe, crveno svjetlo na semaforu ili rijeku ispod mosta ustvari ne vidimo i nismo svjesni tih predmeta već nečeg drugog, čulnih utisaka kao reprezenata datih fizičkih objekata. Stoga, naše znanje o spoljašnjim predmetima je zasnovano na zaključivanju. Jednostavno, vrlo je teško ako ne i nemoguće prihvatiti da nemamo direktan uvid u spoljašnji svijet. Jasno je da indirektno opažamo sebe u ogledalu ili glumce na filmskom platnu, tu imamo posrednika zahvaljujući kome možemo da vidimo ili sami sebe ili glumca. Da posrednika nema, ni mi ne bismo imali datu sliku. Stoga, ako prihvatimo u potpunosti teoriju čulnih utisaka, čini se da nema razlike između (intuitivno) direktnog posmatranja nekog predmeta, npr. automobila na ulici dok čekamo da se na semaforu upali zeleno svjetlo i glumca dok gledamo film na televiziji ili u bioskopu.

Iako neintuitivno, posebno u antičko doba, Epikur je možda jedan od najoriginalnijih mislilaca koji je za opažaje smatrao da su neka vrsta reprezenata spoljašnjeg svijeta, tj. da mi na indirektan način stupamo u interakciju s stvarima oko nas. U savremenom smislu se pod indirektnim realizmom podrazumijeva da nam je viđenje spoljašnjih, fizičkih predmeta moguće zahvaljujući posrednicima: idejama, čulnim datostima, osjetima, opažajima ili predstavama. Jednostavnije rečeno, subjekat S bi opažao posrednika P ukoliko opaža O samo zahvaljujući tome što opaža P. Posrednik P je upravo nešto od nabrojanog u prethodnoj rečenici: čulna datost ili ideja ili predstava; odnosno, kako ih je Epikur nazivao, *eidola*.

Rekapitulirajući do sada rečeno, Epikura možemo okarakterisati kao *indirektnog perceptivnog realistu*. 'Realistu' jer smatra da spoljašnji svijet postoji nezavisno od nas samih i bez obzira da li ga neko opaža, a 'indirektnog' u smislu koji pretpostavlja postojanje reprezenata koji nam na posredan način omogućavaju da stupimo u interakciju sa spoljašnjim svijetom. Te reprezente on naziva eidole, a kakva su one i kakva je njihova funkcija preostaje da se vidi.

Epikur i čulni utisci

Da bismo jasnije razumjeli šta Epikur podrazumijeva pod čulnim utiscima ili idolama, potrebno je odgovoriti na sledeća pitanja:

- 1) U kom smislu možemo da govorimo o čulnim utiscima kod Epikura?

26 J. Harrison, 'Direct Perception and the Sense-Datum Theory', str. 132 (Navedeno prema Nikola Grahek, Teorija Čulnih Utisaka, str. 4)

2) Da li imaju svojstva koja se uobičajeno²⁷ pripisuju čulnim utiscima?

Kako smo već rekli, čulni utisci nisu isto što i fizički predmeti koji ih izazivaju ili proizvode. Što znači da mi pod čulnim utiscima podrazumijevamo drugačiju vrstu entiteta koje uvodimo u proces opažanja kao legitimne sastavne djelove samog tog procesa. Ovako posmatrano, izgleda nam da pored materijalnih objekata postoji još jedna (u opažanju uvijek prisutna) klasa objekata čije egzistencije mi do tada uopšte nismo bili svjesni,²⁸ i da tek zahvaljujući takvim entitetima mi uspijevamo da imamo uvid u stvarnu prirodu fizičkih objekata. U mnogome bi ovako složena argumentacija mogla biti dio Epikurovog sistema, jer poznato nam je da je upravo on bio, ako ne prvi, onda jedan od začetnika, koji su postulirali nešto slično teoriji čulnih opažaja. Naime, slike ili eidola-e, o kojima Epikur govori neodoljivo podsjećaju na ovako prikazane čulne utiske. Skoro je izvjesno da grupi riječi kojima označavamo čulne utiske, kao što su predstave, čulne date, ideje, opažaji, osjeti možemo pridodati i termin eidola-e, jer je upravo riječ o takvim entitetima. Diogen Laertije nas podsjeća na značajno mjesto u vezi sa ovim: „Moramo, dakle, smatrati da mi samo na osnovu ulaska nečeg što dolazi sa spoljnih predmeta možemo videti njihov oblik i možemo ih sebi predstaviti.“ Upravo je 'nešto što dolazi sa spoljnih predmeta' nevidljiva slika predmeta, tj. eidola, koja nevjerovatno velikom brzinom lete do našeg senzornog aparata. Ovaj momenat kod Epikura može biti povezan sa značajem koji ima razlikovanje fizičkih predmeta od čulnih utisaka. Naime, iako se čini neintuitivno da prihvatimo da su nam za viđenje nekog predmeta, recimo računara ispred nas, neposredno dati samo određeni vizuelni tragovi na osnovu kojih smo mi sposobni ili na osnovu kojih nam je dozvoljeno da pretpostavimo ili vjerujemo da je ispred nas računar, upravo je to smisao Epikurovih slika ili eidola – a to je da je naš senzorni aparat, u ovom slučaju vizuelni, upravo tako sazdan da može da bude aficiran takvim slikama koje praktično simultano sa viđenjem fizičkog predmeta dopijevaju do nas i daju nam infomacije o prirodi fizičkog predmeta i njegovim kvalitetima.

Takođe, značajno je napomenuti i činjenicu da čulni utisak dobija svoju pravu funkciju tek onda kada nam na neki način daje određene informacije o fizičkom predmetu. Čulni utisci sami po sebi nisu nam ni od kakve koristi, a ovo bi posebno važilo kod Epikura, jer bi on insistirao na tome da ako bivamo svjesni nekog čulnog utiska on mora predstavljati neko stanje stvari u svijetu (u prvom dijelu rada smo raspravljali o istinitosti svih opažaja). Slučaj kada bismo imali čulni utisak ili eidolu o nečemu što nije slučaj u spoljašnjem svijetu, Epikur dozvoljava ali opravdava na dva načina: prvi je da je nešto 'smetalo' eidoli li na putu do našeg čulnog aparata, bez obzira koliko on bio i vremenski i prostorno kratak, pa je ta smetnja

27 Pod uobičajenim se podrazumijevaju svojstva koja Ejer pripisuje čulnim utiscima.

28 Nikola Grahek, str. 16

doprinijela da mi imamo čulni utisak koji se manje ili više razlikuje od fizičkog predmeta. Dok u drugom slučaju, postoji mogućnost da i mi sami, tj. naš razum nešto pridoda opažajima i na taj ih način poremeti i izmijeni, pa samim tim, učini i različitim od spoljašnjeg svijeta. S druge strane, iz savremene perspektive nam upravo argumenti na osnovu iluzije ili halucinacije pokazuju posledicu koju je i Epikur imao ili, bolje rečeno koju bi imao u vidu. A to je da nam neposredno opažanje fizičkih predmeta nije moguće. Jer, kao što smo i pominjali, i u slučajevima iluzije i halucinacije objekti neposrednog opažanja su čulni utisci koje je nemoguće kvalitativno i kvantitativno razdvojiti od slučajeva vjerodostojnog opažanja. A kako čulni je utisak različit od fizičkog predmeta, tako smo mi ustvari ostavljeni na „milost i nemilost“ čulnih utisaka – u smislu što samo na osnovu njih možemo suditi o predmetima spoljašnjeg svijeta. Plauzibilno je termin 'čulni utisci' zamijeniti Epikurovim terminom slike ili eidole. Iz ovih razloga se čini da se u ovom smislu potpuno dozvoljeno govoriti o čulnim utiscima kod Epikura.

Pored ovog, potrebno je upotpuniti priču o kvalitetima čulnih utisaka koja bi imala isto važenje kao što ga imaju i za zastupnike neke od savremenih teorija opažanja, tako i za Epikura. Pored pominjanih karakteristika, kao što je privatnosti čulnih utisaka ili njihova temporalna ograničenost, akcenat treba staviti na činjenicu da čulni utisci jesu upravo onakvi kakvi nam se pokazuju, odnosno onakvi kakvi nam izgledaju i da postoje samim tim što smo ih mi u datom trenutku svjesni. Na ovo bi se posebno i Epikur pozivao, u slučaju da bi osjetio da se od njega zahtijeva da brani svoju tvrdnju da su svi opažaji istiniti. Za razliku od fizičkih predmeta, za koje sa dozom vjerodostojnosti ne možemo tvrditi ni da su onakvi kakvi nam se predočavaju kao ni da postoje iako nama izgleda da ih opažamo, čulni utisci ili eidole jesu nešto što jeste, tj. što postoji, upravo zahvaljujući tome što smo ih mi svjesni. Shodno tome, da ih nismo svjesni, ne bi ih ni bilo, tj. čulni utisci ne bi ni postojali. Iz epikurovske perspektive vrlo važan momenat se odnosi na svijest i istinitost čulnih utisaka. U takve eidole, za razliku od fizičkih predmeta 'sa kojih su eidole poslate ka nama', nikako ne možemo sumnjati i one su nužno istinite, bez obzira kakvo je stvarno stanje stvari. Faktori koji mogu uticati na to da eidola bude različita od onog što predstavlja, koji su odveć pominjali, objašnjavaju zašto je to moguće, takođe i već analizirana dva faktora koja omogućavaju da eidola bude različita od spoljašnjeg predmeta, nameću se kao odgovor i sada.

Ono što Grahek, kaže u vezi sa iskazima o materijalnim objektima u spoljašnjem svijetu nam zgodno predočava moguću Epikurovu poziciju.

„Čini nam se da se najbolji i najpotpuniji odgovor na ova pitanja može naći u Ejerovim spisima posvećenim razmatranju filozofskog problema percepcije. Po mišljenju ovog autora, teorija kojom se tvrdi da nikada neposredno ne opažamo materijalne objekte, odnosno da opažanje ove vrste objekata uvek sadrži element zaključivanja, počiva na uvidu da iskaz tipa „Ovo je sto“ ili iskaz tipa

„Vidim lampu“, „ide van okvira činjenica na kojima se zasniva, da se njime tvrdi više od onog što je sadržano u iskustvu koje dovodi do njega, da se njime prave pretpostavke koje mogu biti lažne saglasno sa ovim iskustvom.“ Shodno ovom tumačenju, analizirajući uslove pod kojima tvrdimo iskaze o materijalnim objektima, zastupnici teorije čulnih utisaka su uočili da ovi iskazi ne mogu biti striktno iskustvenog karaktera, tj. da ne mogu biti iskazi neposrednog opažanja. Iskazima tipa „Ovo je sto“ ili „Vidim lampu“ osporava se ovaj status zbog toga što njihova istinitost nije iskustveno zajamčena; naime, ovi iskazi mogu biti lažni i pored toga što u datoj situaciji opažanja posedujemo ono vizuelno iskustvo koje nas navodi da tvrdimo da se pred nama nalazi sto ili da vidimo lampu. ... Drugim rečima, iskazi tipa „Ovo je sto“ ili „Vidim stolicu“ ne mogu biti svrstani u klasu striktno iskustvenih iskaza utoliko što se njima, strogo gledano, tvrdi više od onog što je zajamčeno pojavom odgovarajućeg vizuelnog iskustva.⁴²⁹

Tvrđenje da se iskazima vizuelnog opažanja materijalnih predmeta tvrdi više od onog što nam je omogućeno da tvrdimo na osnovu odgovarajućeg iskustva koje imamo se može, na neki način, identifikovati sa Epikurovom tvrdnjom da čula zavise od razuma, u tom smislu što on nešto dodaje opažanju, čime opažanje može učiniti drugačijim (u Ejerovom kontekstu, širim od onog što je samim čulnim opažanjem obuhvaćeno).

Stoga, dozvoljeno nam je da ovakvo stanovište pripišemo 'savremenom Epikuru'. Skloni smo da kao odgovor postavljena pitanja predstavimo Epikura kao nekog za kog opažanje ima posredan karakter i ko uvodi nove entitete, eidole ili slike, koje su nužne za sam proces opažanja.

Zaključno razmatranje

Ono što nam, nakon svega, izgleda očigledno jeste pozicija 'savremenog' Epikura kao *indirektnog realiste*. Indirektni realisti smatraju da smo svjesni spoljašnjih objekata i događaja zbog posrednika, zahvaljujući kojima možemo tvrditi postojanje i karakteristike fizičkog svijeta različitog od nas. Upravo zbog postuliranja ideje o 'slikama' ili 'eidolama', evidentno je da se Epikur uklapa u grupu zastupnika indirektnog realizma u percepciji. Ali kako i grupa teorija koje potpadaju pod perceptivni antirealizam (idealizam i fenomenalizam) pretpostavlja postojanje posrednika koji nam omogućavaju opažanje, potrebno je iznijeti valjane razloge zašto Epikura ne bi trebalo smatrati antirealistom. Naime, ključna razlika se tiče same egzistencije predmeta i događaja u spoljašnjem svijetu. Antirealisti idu mnogo dalje i skloni su da poriču postojanje predmeta i događaja u spoljašnjem svijetu: idealisti

uzimaju percipirane objekte kao ontološki zavisne od činjenice da bivaju percipirani, dok ih fenomenalisti uzimaju kao ontološki zavisne od mogućnosti da budu percipirani. Dok, za naučnog indirektnog realistu, objekti u spoljašnjem svijetu u principu mogu postojati i mogu zadržati neke od bitnih kvaliteta (misli se na primarne kvalitete u Lokovom smislu). Čini se da nam je dozvoljeno da tvrdimo da bi Epikur bio sklon da vjeruje u postojanje spoljašnjih predmeta i događaja na taj način da oni nisu u potpunosti zavisni od nas i našeg načina na koji ih percipiramo. Upravo zbog svih navedenih razloga smo slobodni da smatramo Epikura indirektnim realitom.

Ivan Nišavić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Literatura

- Asmis, E., *Epicurus's Scientific Method*, Ithaca/London, 1984.
- Atanasijević, K., *Epikur*, Ujedinjenje, Beograd, 1928.
- BonJour, Laurence, "Epistemological Problems of Perception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/perception-episprob/>>.
- Chislom, R., *Perceiving: A philosophical study*, Itaca, NY, 1957.
- Crane, Tim and French, Craig, "The Problem of Perception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/perception-problem/>>.
- Dretske, F., *Seeing and Knowing*, Chichago, 1969. g
- Everson, S., (edited by) *Companions to ancient thought 1 – Epistemology*, Cambridge 1990.
- Grahek, N., *Teorija čulnih utisaka* (magistarski rad), Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1983.
- Hamlyn, D., *Sensation and Perception*, London, 1961.
- Helenistička filozofija*, Epikurovci, stoici, skeptici; Kruzak, Zagreb, 2005.
- Hemlin, D. V., *Teorija saznanja*, Jasen, Nikšić, 2001.
- Koplston, F., *Istorija Filozofije*, tom 1 i 2, Bigz, Beograd, 1999.
- Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Dereta, Beograd, 2003.
- Lazović, Ž., *O prirodi epistemičkog opravdanja*, FDS, Beograd, 1994.
- Long i Sedley, D. N., *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge 1987.
- Platon, *Teetet*, Plato, Beograd, 2003.
- Pratt, J. B., *Realism and Perception*, The Journal of philosophy, Psychology and Scientific methods, 1919.

Rist, J. M., *Epicurus: an introduction*, Cambridge 1972.

Smith, D. W., *The Realism in Perception*, University of California, Irvine; Nous, 1982.

Striker, G., *Essays on Hellenistics Epistemology and Ethics*, Cambridge, 1996.

The Cambridge History of Hellenistic Philosophy, Edited by: Algra C, Barnes J, Mansfeld J. and Schofield M; Cambridge University Press, 1999.

Ivan Nišavić

Epicurus and Sense Data

(Summary)

Epicurean epistemology, which gives perception full credibility as a key factor and an infallible source of receiving information regarding the external world, is completely dependable on materialist-atomistic view of natural science. As such, it is fundamental for a clear understanding of Epicurus' ethical ideas. This paper seeks to reconstruct his position and subsume it under one of the contemporary theories of perception, as an apologetic view on Epicurus and his, at first glance, rigid standpoints. Insistence on the truth of all perceptions is attempted to be alleviated and understood by modern perspective. Thus, classifying Epicurean views of perception as a certain form of indirect realism provides to the seemingly unacceptable Epicurus' theory of perception a shape which may be plausible and acceptable.

KEY WORDS: Epicurus, percept, truth criterion, sense data, eidola, perception, indirect realism.